

RAQAMLI IQTISODIYOT VA UNING O'ZBEKISTONDAGI TIJORAT BANKLARIDAGI TUTGAN O'RNI

Muallif: **Mustafoyev Akbar**
Toshkent shahar Davlat Soliq qo'mitasi

Har qanday davlatning zamonaviy iqtisodiyoti turli xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning keng tarmog'li tarmog'idir. Ularning o'zaro aloqalarining asosi hisob-kitoblar va to'lovlardir. Aynan ularning iqtisodiy imkoniyatlarini ro'yobga chiqarishni ta'minlaydigan yuqori samarali, ishonchli to'lov tizimini yaratish. Shu munosabat bilan bugungi kunda nafaqat axborot, balki boshqaruv samaradorligini oshirishga imkon beradigan analitik texnologiyalar ham talabga aylanib bormoqda. Buni hisobga olgan holda, yangi tashkil etilgan avtomatlashtirilgan bank tizimlarining buxgalteriya va buxgalteriya yadrosi bankni boshqarish bo'yicha qarorlarni qo'llab-quvvatlash tizimining ishlashi uchun zarur bo'lgan axborotning to'liqligini ta'minlash va himoya qilishni hisobga olgan holda mutlaqo yangi texnologik bazaga asoslangan.

Hozirgi vaqtda avtomatlashtirilgan bank tizimlari, dasturiy-apparat vositalari va xodimlarning ish tajribasi rivojlanish darajasi sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarildi va banklar boshqaruv masalalariga ko'proq e'tibor berish, rentabellikni saqlab qolish va raqobatbardosh muhitda dinamik rivojlanish uchun ishlash samaradorligini oshirish uchun vaqt keldi. Shuning uchun to'lov tizimini, bank telekommunikatsiya tarmog'ini va bank axborot texnologiyalarini rivojlantirish bo'yicha keyingi ishlar olib borilmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. Mirziyoyev oliy Majlisga bergan murojaatnomasida ushbu muammolar haqida to'xtalib, shunday dedi: "barqaror rivojlanish maqsadida biz raqamli bilim va axborot texnologiyalarini chuqur o'zlashtirishimiz kerak, bu bizga har tomonlama taraqqiyotga erishishning eng qisqa yo'lidan borish imkonini beradi. Zamonaviy dunyoda raqamli texnologiyalar barcha sohalarida hal qiluvchi rol o'ynaydi.

2019-yilda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini rivojlantirish bo'yicha xalqaro indeksda mamlakatimiz 8 pozitsiyaga ko'tarilganiga qaramasdan, biz bu sohada hali ham ortda qolayapmiz.

Albatta, barchamiz yaxshi tushunamizki, raqamli iqtisodiyotni shakllantirish tegishli infratuzilmani, katta mablag ' va mehnat resurslarini talab qiladi. Ammo, qanchalik qiyin bo'lmasin, bugungi kunda bu ishni boshlashimiz kerak, aks holda ertaga kech bo'ladi. Shuning uchun, raqamli iqtisodiyotga jadal o'tish kelgusi besh yil uchun bizning ustuvor vazifamiz bo'ladi.» O'zbekistonda 2020-yil "ilm-fan, ma'rifat va raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish yili" deb e'lon qilindi. Ushbu davlat dasturi 2021-yilda ham davom ettirilmoqda. Bu biz yangi bosqichga o'tishni boshlayotganimizni anglatmaydi, demak, biz O'zbekiston mustaqil bo'lganidan beri yillar davomida rivojlanib kelgan narsalarga e'tibor qaratmoqdamiz. Raqamli iqtisodiyotga o'tish bank xizmatlari bozorini sezilarli darajada o'zgartiradi. Bu o'zgarishlar, albatta, O'zbekiston Respublikasining bank muhitiga ham ta'sir qiladi. Jahon olimlarining fikriga ko'ra, turli sohalarida raqamli texnologiyalardan keng foydalanish mehnat unumdorligini oshirish, qulaylik va imkoniyatlarni kengaytirish, mahsulot va xizmatlar sifatini oshirish, iqtisodiy o'sishga olib keladi.

"Raqamli iqtisodiyot" atamasi nazariy va amaliyotda keng qo'llaniladi, ammo uning talqini haqida hech qanday kelishuv mavjud emas. Stan Kaplan tomonidan risklarni tahlil qilish usullarida shakllantirilgan mashhur bayonotlarga ko'ra, dunyodagi muammolarning 50% turli xil tushunchalarni ifodalash uchun bir xil so'zlar ishlatilgan vaziyatlardan kelib chiqadi va bir xil tushunchalar turli so'zlar bilan talqin qilinganligi sababli paydo bo'ladi. Ko'pgina hollarda, raqamli iqtisod muayyan texnologiyalar to'plami, ularning iqtisodiy sohada qo'llanilishi va ushbu texnologiyalar iqtisodiy agentlarning o'zaro hamkorlik qilish usullariga kiritilgan o'zgarishlar bilan belgilanadi. raqamli iqtisodiyot raqamli texnologiyalarni va bilimlarni shakllantiradigan va ulardan foydalanish orqali jamiyat, biznes va davlat uchun yangi imkoniyatlar ochadigan zamonaviy iqtisodiyotning rivojlanishining alohida bosqichi sifatida qaraladi; odamlarning tarmoqlararo o'zaro ta'siri tufayli yuzaga keladigan iqtisodiy faoliyat shakli sifatida; iqtisodiyot sifatida, raqamli texnologiyalarga bog'liq. tez-tez raqamli iqtisodiyotning ta'rifi iqtisodiyot va ijtimoiy sohaga ta'sir ko'rsatish yo'nalishlari ro'yxatini o'zgartiradi. boshqa raqamli iqtisod ham ko'rinmas ikkinchi iqtisodiyot deb ataladi, chunki u raqamli texnologiyalar tufayli yangi biznes jarayonlarini raqamlashtirish natijasida shakllanadi va umumiy iqtisodiy muhitga parallel ravishda "nomoddiy" tuzilma.

Jahon bankining ta'rifiga ko'ra, raqamli iqtisodiyot AKTdan foydalanishga asoslangan iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy munosabatlar tizimi sifatida tushuniladi.

Umuman olganda, raqamli iqtisodiyot raqamli texnologiyalar va ularning mahsulotlari va xizmatlarini yaratish, tarqatish va ulardan foydalanish bilan bog'liq.

Vikipediya(erkin ensiklopediya) ma'lumotlariga ko'ra, raqamli iqtisod (veb-iqtisod, Internet iqtisodiyoti, elektron iqtisodiyot) raqamli texnologiyalarga asoslangan iqtisodiy faoliyat bo'lib, elektron biznes va elektron tijorat bilan bog'liq va ular tomonidan ishlab chiqarilgan va sotiladigan raqamli tovarlar va xizmatlar. Raqamli iqtisodiyotning xizmatlari va tovarlari uchun hisob-kitoblar ko'pincha raqamli valyuta (elektron pul) tomonidan amalga oshiriladi.

Raqamli iqtisodiyotning o'sishi butun iqtisodiyotga ta'sir qiladi. Ushbu sohaning iqtisodiyotning an'anaviy tarmoqlariga ta'siri davrlarini baholashga urinishlar mavjud. Shu bilan birga, sayyoramiz aholisining o'sishi va resurslarni safarbar qilish bilan elektron iqtisodiyot elektron savdo va xizmatlar bilan cheklanib qolmaydi, balki hayotning har bir jihatiga: sog'liqni saqlash, ta'lim, Internet-banking va boshqalarga ta'sir qiladi.

Boshqacha qilib aytadigan bo'lsak, raqamli iqtisodiyot-bu onlayn xizmatlar, elektron to'lovlar, Internet-savdo, crowdfunding va boshqalarni taqdim etish bo'yicha xizmatlarni o'z ichiga olgan raqamli kompyuter texnologiyalarini rivojlantirish bilan bevosita bog'liq bo'lgan faoliyat. Odatda raqamli iqtisodiyotning asosiy elementlari: elektron tijorat, Internet-banking va elektron to'lovlar, kripto valyutasi va blokirovkalash, Internet-reklama va onlayn o'yinlar.

Raqamli iqtisodiyot-raqamli texnologiyalarga asoslangan ishlab chiqarish.

Raqamli iqtisodiyotning o'lchamlarini baholash juda ko'p qiyinchiliklarga olib keladi va ko'plab bahs-munozaralarga sabab bo'ladi. Ba'zi mualliflar raqamli iqtisodiyotni "to'g'ridan-to'g'ri" (sof onlayn biznes) va "bilvosita" (aralash korxonalarining raqamli faoliyati) ga bo'lishadi. 2012 yil uchun bir ishda, Boston Consulting Group G2, 3 mamlakatlar uchun \$20 trillion "Internet iqtisodiyoti" hajmini taxmin-"katta yigirma", ularning yalpi ichki mahsulotga nisbatan 4,1% haqida [7]. Oksford Iqtisodiyot hisobotida raqamli iqtisodiyotning umumiy hajmi 2013 yilda 20,4 milliard dollarga baholandi, bu jahon savdosining taxminan 13,8% ni tashkil etadi[4]. Buyuk Britaniyaning G20dagi eng yirik Internet iqtisodiyoti 2012 — yilda yalpi ichki mahsulotga nisbatan 8,3%, 2016-yilda esa 12% ni tashkil etdi.

Dunyoning rivojlangan mamlakatlarida raqamli iqtisodiyot texnologiyasini jadal rivojlantirish davrida rivojlanish masalalarini o'rganishga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Banklar "raqamli bank"biznes modelini rivojlantirishga katta sarmoya kiritmoqdalar. An'anaviy banklardan mijozlar ehtiyojlarini raqamli va chuqur o'rganishga o'tish-bu tendentsiya iqtisodiy forumlar va konferentsiyalarda xalqaro muhokamalar dasturlarida mustahkam o'rnashdi. Albatta, u ba'zan blokcheynu kimdan kam, lekin aslida raqamli banklar rivojlantirish uchun ko'proq muhim mavzu hisoblanadi.

Rivojlanish istiqbollari blok-texnologiyalar bulut xizmatlarining faol rivojlanishi, jumladan, onlayn-banking, Internet-kataloglar, korporativ saytlarga kirishni identifikatsiya qilish tizimlari bilan bog'liq. Butunjahon xavfsizlik va gigiena uchun koronavirus pandemiyasi bilan sodir bo'lgan so'nggi voqealar bilan Jahon banki faqat bank kartalaridan foydalanishni tavsiya qiladi. Bundan tashqari, Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti naqd pul berishni talab qiladi, chunki ular orqali COVID-19 uzatiladi. Bunday og'ir davrlarda O'zbekiston to'lov tizimiga "HUMO" kontaktsiz kartalari faol joriy etilmoqda. Kontaktsiz kartalar do'kondagi kassirga yoki restoranda ofitsiantga topshirilishi shart emas. Shunday qilib, kamroq begona odamlar xarita ma'lumotlarini ko'rib chiqishlari va viruslardan yuqtirishlari mumkin. Yana bir ortiqcha kartaning ishlash muddatini uzaytirishi mumkin, chunki u mexanik ta'sirga nisbatan kamroq ta'sir ko'rsatadi – uni hamyondan olish kerak emas, uni to'lov qurilmasiga joylashtiring. Shu bilan birga, klik ilovasi shtrix kod yordamida maxsus xizmatni ishlab chiqdi. Buning uchun siz bilan kartani olishingiz shart emas. Qiyin vaqtlar bizni oqilona tabiatga zarar bermasdan qiyin vaziyatdan tanlab olishga undaydi. Karantin bizni uydin chiqmasdan sotib olish va sotish ishlarini olib borishda pul oqimi muammosi qisqa muddatda hal qilinishi kerak bo'lgan muammo bo'lib qolayotganini isbotladi. Gigiena uchun bizning vaqtimizning innovatsion kartalari ham talabdan tashqariga chiqdi. Endi vaqt talabi barcha hisob-kitob operatsiyalarida elektron pulni ko'paytirish edi.

Shuni ta'kidlash kerakki, hayotga "raqamlar" va elektron tijoratni joriy etish insoniyat uchun bir qator kamchiliklarni keltirib chiqaradi, ular orasida biz quyidagilarni ro'yxatga olishimiz mumkin:

1. Shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish muammosi bilan bog'liq kiber tahdid (qisman firibgarlik muammosi raqamli savodxonlik deb ataladi). Albatta, e-banking xavfsizligi hisobiga tortishuvlarga sabab bo'lgan mavzu bir martalik parollar yordamida tranzaktsiyalarni tasdiqlashdir

trafikni ushlab turish buzg'unchiga moliyalashtirishga ruxsat bermadi).

2. "Raqamli qullik" (millionlab odamlarning xatti-harakatlarini boshqarish uchun ma'lumotlardan foydalanish). Mamlakatimizda zamonaviy asbob-uskunalaridan foydalanish so'nggi yillarda, yosh avloddan keksalarga qadar ommalashdi. Juniper hisob - kitoblariga ko'ra, 2021-da, allaqachon 3 milliard er egalari smartfon va kompyuterlarda bank xizmatlaridan foydalanadilar.

3. Mehnat bozorida ishsizlikning o'sishi, chunki ba'zi kasblar va hatto sanoatning yo'qolishi xavfi ortadi (masalan, ko'plab mutaxassislar kelgusi o'n yil ichida bank tizimining yo'qolishiga jiddiy ishonadilar). O'zbekistonning deyarli barcha banklari o'z mijozlariga masofadan bank xizmatini (DBO) taklif etadi, bu esa bankdagi hisobni Internet va telefon orqali masofadan boshqarish imkonini beradi. Bu axborot texnologiyalari va uning mahsulotlarini keyinchalik tarqatish yo'li bilan amalga oshirilishi mumkin: elektron kassa do'konlari, mijozlarga xizmat ko'rsatuvchi Bots, uchuvchisiz avtomobillar va boshqalar);

4. "Raqamli tanaffus", ya'ni raqamli ta'limdagi bo'shliq, raqamli xizmatlar va mahsulotlarga kirish sharoitida va natijada bir mamlakatda yoki turli mamlakatlarda odamlar farovonligi darajasida farq. Iqtisodiyotda bunday yangi o'zgarishlardan so'ng, raqamlashtirish bozorida IT mutaxassislarning kasbining yangi shartlari va diversifikatsiyasi paydo bo'ladi.

Ayni paytda, dunyo aholisining qariyb yarmi o'rganish va biznes yuritish uchun kundalik hayotda Internet foydalanadi. Yaqin kelajakda virtual savdo hajmi savdo munosabatlarining standart turlaridan oshib ketadi. Raqamli puldan foydalanish qulayroq, ular soxta bo'lishi juda qiyin.

Yangi ixtirolarning sinovlari yanada qulayroq va tezroq bo'ldi - haqiqiy sinovlarga ehtiyoj yo'q. Emulyatsiya minimal xarajatlar bilan yangi mahsulotlarning ijobiy va salbiy tomonlarini aniqlash imkonini beradi. Mutaxassislarning fikriga ko'ra, elektron iqtisodiyot odatiy biznes jarayonlari va iqtisodiy munosabatlarni butunlay o'zgartiradi.

Raqamli iqtisod, ya'ni yangi imkoniyatlarning paydo bo'lishi, albatta, inson hayotiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishning boshqa afzalliklari Jahon banki 2016 yilgi "raqamli dividendlar" ni ko'rib chiqadi:

- * mehnat unumdorligini oshirish;
- * kompaniyalarning raqobatbardoshligini oshirish;
- * ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish;
- yangi ish o'rinlari yaratish;
- * qashshoqlik va ijtimoiy tengsizlikni bartaraf etish.

Va bu raqamli iqtisod bizning hayotimizga qanday ijobiy ta'sir ko'rsatayotgani, oddiy foydalanuvchilarga juda ko'p imkoniyatlar yaratib, bozorning imkoniyatlarini kengaytirishning bir necha misollari.

Yuqorida aytib o'tilganlardan O'zbekistonda raqamli banklarni shakllantirishga ta'sir qiluvchi bir qator omillar mavjud. Albatta, bir qator muammolar va bunday banklarning shakllanishi Internet bilan bog'liq, chunki ko'plab yangi texnologiyalar va innovatsiyalar, shuningdek, banklar tomonidan yaratilayotgan qulayliklar hali ham raqamli iqtisodiyotning ostonasida. Raqamli bankga o'tish mamlakat banklari uchun muammo bo'lmaydi. To'lov tizimida moliyaviy va to'lov vositalarining yangi shakllari (moslashuvchanligi) paydo bo'ladi, shuningdek, raqamli muhitda sodir etilgan harakatlarga ishonchni ta'minlash masalalari keskinlashadi. Ilmiy va texnologik taraqqiyotning jadal o'sishi va yangi axborot texnologiyalari bankning jozibadorligini umumiy baholashga sezilarli ta'sir ko'rsatadi.